BOGDAN TRIFUNOVIĆ

Gradska biblioteka *Vladislav Petković Dis*, Čačak

UDK 027.022:004(497.11)
026:908(497.11)]:004

ZAVIČAJNE DIGITALNE BIBLIOTEKE

Sažetak: *Zavičajne digitalne biblioteke možemo definisati kao celovite zbirke organizovanih istorijsko-biografskih informacija i kulturne baštine određenog geografskog podneblja u digitalnom obliku. One najčešće nastaju selekcijom ili izborom građe iz zavičajnih fondova, koja je digitalizovana ili izvorno u digitalnom formatu. U radu se uspostavlja veza lokalne kulturne baštine, kao celovitosti kulturnog nasleđa određenog geografskog područja i vremenskog perioda, sa digitalizacijom i digitalnim bibliotekama. Kroz definisanje zavičajnih digitalnih biblioteka i osnovnih principa stvaranja i organizovanja digitalnih zbirki, nastoji se jasnije odrediti njihov položaj u odnosu na opštije digitalne biblioteke, arhive ili repozitorijume, kao i u odnosu na projekte masovne digitalizacije. Perspektiva korišćenja ovakvih digitalnih zbirki data je u delu gde se diskutuje o vrstama digitalnih biblioteka lokalne kulturne baštine, kao i kroz analizu postojećeg stanja digitalizacije zavičajnih fondova u bibliotekama Srbije.*

Ključne reči: *digitalne biblioteke, zavičajne zbirke, zavičajna odeljenja, digitalizacija, kulturno nasleđe*

Uvod

Biblioteke već vekovima predstavljaju simbole civilizovanih društava, vršeći uloge baštinika znanja i posrednika ka izvorima informacija, kao i ne manje važnu kulturnu misiju unutar društava i zajednica kojima pripadaju. Institucija biblioteke, kao najstarijeg oblika „ustanove pamćenja“, zajedno sa muzejima i arhivima, menjala se tokom vremena, katkad brže ili sporije, u zavisnosti od društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih prilika koje su oblikovale određene periode istorije. Promena, kao nužnost postojanja, danas dobija poseban značaj i novu dimenziju, uslovljena naglim razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, porastom broja informacija i nji-

hovim protokom, pre svega putem veba, kao i izmenjenim potrebama i navikama modernog korisnika biblioteke. Tradicionalni modeli biblioteka, zasnovani na principima prikupljanja i čuvanja štampanih publikacija, naglo su krajem dvadesetog veka postali svojevrsni relikti prošlosti, koji nisu mogli da istom brzinom odgovore tehnološkim promena i informacionom okruženju novog milenijuma.[1] Izvršena je nagla tranzicija sa razvoja kolekcija na upravljanje kolekcijama. „Ako biblioteke treba da sačuvaju svoju tradicionalnu ulogu pristupnih mesta i vodiča kroz izvore koji će zadovoljiti informacione, obrazovne i rekreativne potrebe društva, one moraju da učine više – i da se vidi kako one to čine.“[2] Zbog toga je teorija bibliotečko-informacione delatnosti od osamdesetih godina dvadesetog veka uvela nove termine poput „virtuelna biblioteka“, „hibridna biblioteka“ (koncept koji opisuje prelaz sa tradicionalnog modela biblioteke na digitalni), „elektronska biblioteka“, „digitalna biblioteka“, gde svaki pokušava da teorijski uobliči i definiše novu bibliotečku stvarnost.[3] Ovi termini naglašavaju nastalu potrebu da se biblioteke sa izgradnje i bogaćenja svojih fondova više okrenu ka obezbeđivanju pristupa informacijama, koje u značajnoj meri više nisu locirane unutar fizičkih biblioteka, niti su obavezno deo njihovog fonda. Termin „digitalna biblioteka“ trenutno preovladava prevashodno zbog orijentacije digitalnih biblioteka da publikuju sadržaj onlajn,[4] štaviše, on u velikoj meri za-

1 U stručnoj literaturi je ocenjeno da se najveći izazov pred bibliotekama u budućnosti tiče tehnoloških promena. Videti: Brofi P., *Biblioteka u dvadesetprvom veku*, Beograd 2005, str. 8 i dalje.

2 Klejton P., Gorman G. J., *Upravljanje izvorima informacija u bibliotekama*, Beograd 2003, str. 10.

3 O međusobnom odnosu ovih termina i definicijama vidi: Laslo M. (i dr.), *Šta nije jasno oko elektronske biblioteke ili koji su tradicionalni koncepti bibliotekarstva podesni za elektronsku biblioteku*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 73-91.

4 „Dugoročno gledano, to znači da se trend udaljava od dobro poznatog modela „hibridnih biblioteka“ sa mirnom koegzistencijom štampanih i elektronskih medija, prema modelu istinski „digitalne biblioteke“ sa ponudom sadržaja pretežno baziranom na Internetu i sličnim uslugama.“ Ovaj trend neće ugasiti biblioteke kao fizičke objekte, većina, ako ne i sve, nastaviće da postoje kao centri komunikacije, kulturne razmene i čuvari baštine. Vidi: Cejnova K., Masovna digitalizacija za istraživanje i proučavanje: strategija digitalizacije Bavarske državne biblioteke, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske za 2009. godinu*, Novi Sad 2010, str. 157.

menjuje u literaturi starije termine.[5] Digitalne biblioteke se mogu definisati kao organizovane kolekcije informacija u digitalnom obliku, kojima se može pristupati i koje se mogu koristiti na toliko načina koliko to dozvoljava razvijenost informaciono-komunikacionih tehnologija.[6] Poslednjih dvadeset godina mogu se opisati i kao decenije digitalizacije, kada je napredak digitalizacije, informacionih i komunikacionih tehnologija, tehnologije i metodologije hiperteksta, uslovio i pojavu digitalnog dokumenta, dominantnog medijuma nove digitalne ere.[7] Komisija Evropske unije je preko inicijative i2010, iz 2005. godine, dodelila digitalnim bibliotekama najvažniju ulogu u ostvarivanju dobrobiti informacionih tehnologija za ekonomski razvoj i kvalitet života u Evropi.[8]

Ovaj rad za temu ima posebnu vrstu digitalnih biblioteka (kao i digitalnih repozitorijuma i digitalnih arhiva),[9] koje su osmišljene i izgrađene kao baštinici i prezentatori lokalne kulture na vebu. Lokalna kulturna baština predstavlja celovitost kulturnog nasleđa određenog geografskog područja i vremenskog perioda, i čini deo obuhvatnije kulturne baštine nacije ili regiona, zadržavajući istovremeno svoju posebnost i jedinstvenost.

Lokalna kulturna baština i digitalne biblioteke

Zavičajne digitalne biblioteke možemo definisati kao celovite zbirke organizovanih istorijsko-biografskih

5 Laslo M. (i dr), op. cit., 78.

6 Trifunović B., Digitalizacija zavičajne građe u Gradskoj biblioteci „Vladislav Petković Dis“ u Čačku: digitalizacija „Čačanskog glasa“ (1932-1935), *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 28-29; Smith T. R., Meta-information in digital libraries, *International Journal on Digital Libraries* Vol. 1 Num. 2, 1997, 1.

7 Ulir Z., Stvaranje ambijenta za virtuelno istraživanje istorijskih izvora, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 24

8 Anonim, i2010: Digitalne biblioteke, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1/2006, Beograd 2007, str. 71.

9 Naslovom ovog rada „Zavičajne digitalne biblioteke“ nećemo se ograničiti samo na bibliotečku teoriju i praksu, već se pod njim podrazumevaju svi digitalni sistemi koji za cilj imaju očuvanje i promociju lokalne kulturne baštine u elektronskom obliku. Čitaoci, stoga, mogu u tekstu u najvećoj meri zameniti „digitalne biblioteke“ sa, recimo, „digitalni arhivi“, a da ne promene smisao i cilj ovog rada. (prim. aut.).

informacija i kulturne baštine određenog geografskog podneblja u digitalnom obliku. One najčešće nastaju selekcijom građe iz zavičajnih fondova, koja je digitalizovana ili u izvorno digitalnom formatu. Ovde naglašavamo da su u pitanju stručno osmišljene i selektirane zbirke, koje treba da predstavljaju reprezentativan uzorak lokalne kulturne baštine, „reprezent kulturnog i naučnog nasleđa jednog regiona".[10] Biblioteke, ali i druge ustanove kulture, moraju da obezbede organizovan pristup digitalnim informacijama, podjednako kvalitetno kao u slučaju informacija u štampanim publikacijama.[11] Informacioni stručnjaci predviđaju da stvaranje sveobuhvatnih zbirki nije realan model za ustanove kulture u budućnosti.[12] Projekti digitalizacije velikog obima, poput projekta „Gugl knjige" (Google Books, http://www.google.com/books), nastoje da pokriju što veću zbirku knjiga ili drugih vrsta građe, obično građenjem partnerskih odnosa sa velikim izdavačima, univerzitetima i visokoškolskim bibliotekama. Kod ovakvih projekata naglasak je na digitalizaciji naučne baštine i informacija od značaja za naučno-istraživački rad, dok su predmeti kulturnog nasleđa u drugom planu. Zavičajne digitalne biblioteke, nasuprot tome, formiraju se uglavnom oko kulturne baštine (u materijalnom obliku, pisanoj ili usmenoj reči, itd.) i kroz njih se nastoji očuvati i predstaviti bogatstvo kreativnog duha i raznolikosti zavičajnih zbirki u bibliotekama, muzejima ili arhivima (koje možemo objediniti terminom „ustanove pamćenja"). Digitalizacijom zavičajnih fondova promoviše se i neguje lokalna kulturna baština i istorijsko nasleđe, koji u eri globalizacije bivaju realno potiskivani od strane dominantnih i uniformisanih kulturnih trendova.

Kako su vodeće institucije na polju digitalizacije u svetu univerziteti, nacionalne biblioteke i arhivi (uz nekoliko neprofitnih i profitnih kompanija), možemo reći da je očekivano što primat u digitalizovanju dobijaju one zbirke, publikacije i objekti prepoznati kao nacionalno kulturno blago, odnosno informacije od

[10] Vraneš A., Digitalizacija zavičajnih fondova u narodnim bibliotekama, *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 5.

[11] Klejton P., Gorman G. J., op. cit., 11.

[12] Brofi P., op. cit., 63.

velikog naučnog značaja.[13] Zavičajna kulturna baština i ne može da dođe do izražaja u ovakvim slučajevima, što ukazuje da lokalne ustanove kulture treba da iniciraju projekte koji će omogućiti digitalizaciju, pre svega, najstarijih zbirki i publikacija iz svojih zavičajnih fondova, kao i zbirki čije je korišćenje najintenzivnije. Na ovom mestu bismo dodali da je poželjno da odabrana građa za digitalizaciju u bibliotekama bude i kataloški obrađena u lokalnoj bazi podataka. Na taj način bi se kroz digitalizaciju zavičajnih zbirki lokalne kulturne baštine uspostavila i digitalna nacionalna biblioteka, kao koordinisana celina proistekla iz mnogih manjih digitalnih zbirki.[14]

Tokom marta i aprila 2009. godine, Centar za digitalizaciju Gradske biblioteke Čačak sproveo je internet anketu „Digitalne kolekcije i lokalna istorija", kojom se želelo doći do aktuelnih podataka o trenutnom stanju digitalizacije u Srbiji, kao i o odnosu zavičajne istoriografije i digitalnih tehnologija. Nešto manje od 70% od ukupno 72 odgovora stiglo je od bibliotečkih radnika. Kao primarnu oblast istoriografije koja može da izvuče najviše koristi od digitalizacije fondova ustanova pamćenja 36% odgovora navelo je lokalnu istoriju, dok 92% ispitanika veruje da će otvoren pristup digitalnim zbirkama unaprediti istraživački rad i nauku. Kao prioritete digitalizacije zavičajnih fondova 54% navelo je neknjižnu građu (fotografije, razglednice, mape), što je trend i u dosadašnjoj praksi u Srbiji, 52% ispitanika identifikovalo je stare novine i listove (takođe u znatnoj meri potvrđeno u praksi), dok je na trećem mestu arhivska građa (47%). Kao najkorisnije servise koji proističu iz digitalizacije, ispitanici su naveli povezivanje digitalnih kolekcija sa elektronskim bazama podataka i katalozima na internetu, napredne opcije pretraživanja i preuzimanje digitalne građe u pdf formatu. Rezultate ove ankete

[13] Potvrda ovog nalazi se i u publikaciji „Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije" (Beograd, 2007), gde se na sledeći način klasifikuju prioriteti digitalizacije nacionalne biblioteke: „najznačajniji dokumenti za kulturu i nauku zemlje, najčešće korišćeni dokumenti, dokumenti u najlošijem stanju, neprikladna forma za korišćenje, najvrednija izdanja". U: Injac V., Jovanović V., *Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije*, Beograd 2007, str. 5. Druga i treća kategorija iz ove liste mogu se uzeti i kao prioriteti digitalizacije u lokalnim ustanovama kulture (prim. aut.).

[14] Vraneš A., op. cit., 8.

sumirali smo na sledeći način:[15] biblioteke vode inicijativu digitalizacije građe u Srbiji; promovisanje zavičajnih fondova i lokalne istorije u digitalnom obliku je nedovoljno iskorišćena oblast; digitalizacija fondova za ogromnu većinu učesnika ankete predstavlja način unapređenja istraživačkog rada i saradnje između istraživača; ustanove kulture lokalnu istoriju vide kao primarno polje svog rada; korisnici očekuju da vide digitalizovane zavičajne fondove u okviru većih baza podataka, sa naprednim mogućnostima pretraživanja informacija.

Princip starosti zbirki dugo vremena je merilo vrednosti građe i materijala u ustanovama kulture, te stoga taj princip treba preneti i na polje digitalnih biblioteka. Principi vrednosti i korisnosti proističu iz svakodnevne prakse i iskustva stručnih radnika. Određene zbirke, poput legata u javnim bibliotekama, uglavnom čine objedinjene celine nastale sa određenim ciljem ili svrhom (kao lične biblioteke ili kolekcije antikvarne građe), pa se iz njih mogu izdvojiti manje zbirke vredne za digitalizaciju. U ovom slučaju digitalizacija se vrši primarno radi promocije same zbirke, ali i legata i ustanove u kojoj se nalazi legat, što sve skupa čini i promociju lokalne kulture, istorije, ličnosti, itd. S druge strane, korisnici u ustanovama poput javnih biblioteka intenzivno koriste određene delove fonda, kao što su zbirke lokalnih novina i listova, kada su u pitanju istraživanja istorijata grada ili kraja, istraživanja iz oblasti kulture, etnologije ili svakodnevnog života u prošlosti. Iskustvo pokazuje da su upravo ovakve zbirke periodike među najkorišćenijim delovima fonda, a samim tim i najugroženijim,[16] jer se novinski papir, lošeg kvaliteta, lako haba i cepa, kiselina koja je korišćena za njegovu proizvodnju neminovno dovodi do hemijskog propadanja hartije, uslovi čuvanja u najvećem broju slučajeva nisu odgo-

[15] Detaljnije rezultate ankete objavili smo na blogu „Digitalizacija i digitalne biblioteke“: Trifunović B., Digital Collections and Local History Survey Results, 30. 04. 2009, 28. 10. 2010, http://digital.cacak-dis.rs/digitalizacija/digital-collections-and-local-history-survey-results/

[16] U pitanju je iskustvo Biblioteke u Čačku sa „Čačanskim glasom“, kao i Narodne biblioteke „Stefan Prvovenčani“ u Kraljevu i zbirke „Ibarskih novosti“. Vidi: Dimovska E., *Digitalizacija „Ibarskih novosti“ na Zavičajnom odeljenju Narodne biblioteke Kraljevo*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 377-379.

varajući, a i navike pojedinih korisnika u prošlosti i danas ne idu u prilog dugoročnom očuvanju štampanih primeraka. Digitalizacija ovakvih zavičajnih zbirki ima dva primarna cilja: očuvanje originalne građe i veća dostupnost. Kvalitetne digitalne kopije očuvane štampane publikacije bez problema se mogu koristiti na računarima ili se štampati, čime prestaje potreba izdavanja originala korisnicima, a jedan digitalni dokument postavljen na veb može koristiti praktično neograničen broj korisnika u svako doba dana i noći, sedam dana u nedelji. Naravno, usled dinamičnog razvoja tehnologija koje se koriste u procesu digitalizacije i nestabilnosti digitalnih formata, drugim rečima odsustva iskustva o dometima i trajnosti digitalizacije, očuvanje originalnih publikacija na ovaj način još uvek predstavlja oblast eksperimentisanja i traženja odgovarajućih standarda, pa se digitalizacija ne može izjednačiti sa zaštitom fonda – „digitalni oblik samo utoliko štiti original što smanjuje stepen njegovog korišćenja".[17] Pored toga, javne biblioteke moraju i da obrate pažnju da li je građa predviđena za digitalizaciju opterećena autorskim ili srodnim pravima, jer regulisanje pravnih pitanja u vezi sa korišćenjem i digitalizacijom bibliotečke građe predstavlja zakonsku obavezu.[18]

Zavičajne digitalne biblioteke, poput svih digitalnih biblioteka, imaju funkcije da obezbede pristup različitim digitalnim izvorima, da omoguće mehanizme za njihovo otkrivanje i dostavljanje korisnicima,[19] poštujući specifičnosti originalne građe oko kojih su izgrađene i potrebe prioritetne grupe korisnika. U idealnom slučaju, zavičajne digitalne biblioteke trebalo bi izgraditi prema određenim principima,[20] uz

[17] Vraneš A., op. cit., 11; Uprkos velikoj zavisnosti od tehnologije digitalnih formata, prednosti digitalne tehnologije nad analognom dolaze do izražaja kod globalnog pristupa i većeg broja istovremenih korisnika jednog izvora. Vidi: Klejton P., Gorman G. J., op. cit., 237.

[18] Tema autorskih prava i digitalizacije zahteva poseban istraživački rad, pa ćemo na ovom mestu zainteresovane čitaoce uputiti na sledeći aktuelni tekst: Lohman F., Autorsko pravo - carstvo koje se širi: upravljanje digitalnim pravima, licence i privatizacija javnih informacija, *Pančevačko čitalište* br. 16, Pančevo 2010, str. 77-81.

[19] Brofi P., op. cit, 87.

[20] Arms W. Y. (et al), An Architecture for Information in Digital Libraries, *D-Lib Magazine* February 1997, 25. 06. 2010, http://www.dlib.org/dlib/february97/cnri/02arms1.html

zadržavanje opcije da se sistem kasnije unapredi i proširi njegova dostupnost, što se obezbeđuje u startu prilikom definisanja arhitekture sistema. Tri osnovna koraka u projektima digitalizacije su izbor građe, priprema građe i sam proces digitalizacije, gde pod pripremom građe podrazumevamo katalogizaciju građe, pre ili najkasnije u toku procesa digitalizacije.[21]

Problemi zavičajnih digitalnih biblioteka uglavnom su identični osnovnim problemima svih digitalnih biblioteka, a tiču se dugoročnog digitalnog očuvanja, održanja digitalnih biblioteka kao sistema na dugi rok, regulisanja autorskih prava, itd. Posebni problemi proističu iz položaja ovakvih sistema na vebu i njihove dostupnosti pored projekata masovne digitalizacije. Stvoreni kvalitet u ovim kolekcijama, poput iscrpnih i pouzdanih metapodataka, povezanosti sa drugim izvorima i dokumentima na vebu, kvalitetnog optičkog prepoznavanja teksta za potrebe pretrage i korišćenja tekstualnih dokumenata (a ne samo digitalnih slika kao elektronskog ekvivalenta originala),[22] naprednih opcija pretraživanja i semantičke analize dokumenata, slojevitosti i modularnosti arhitektura na kojima počivaju zavičajne digitalne biblioteke, njihove prisutnosti u velikim projektima (bilo putem uključivanja metapodataka, hiperlinkova ili celih digitalnih objekata), obezbediće im korišćenje i opstanak, i pored toga što opisane tendencije u vezi sa digitalizacijom i digitalnim izvorima informacija naizgled čine biblioteke izlišnim kao posrednika u informacionom lancu.[23] Veoma bitan aspekt projekata digitalizacije u lokalnim ustanovama kulture predstavlja planiranje projekata kao dugoročnih ulaganja sredstava u cilju stvaranja stalne usluge. Smatramo da je pogrešno planirati postojanje digitalne biblioteke samo tokom trajanja određenog projekta, jer ne vidimo efekte takve

[21] Butigan Vučaj T., Evropski projekat Access IT: obuka za digitalne bibliotekare u Veriji, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 38-39.

[22] Dodati kvalitet digitalnim bibliotekama predstavlja i sposobnost bibliotekara-informacionog stručnjaka, koji je aktivno učestvovao u njihovom stvaranju, da koristi nove informacione resurse u cilju unapređenja postojećih usluga i obezbeđivanja novih. Vidi: Trifunovic B., Developing services for local history research through digitization project: a public library case study, *IFLA GENLOC*, 2. 06. 2009, 25. 06. 2010, http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/204-trifunovic-en.pdf.

[23] Brofi P, op. cit., 16-23, 41.

strategije koji opravdavaju uložena sredstva, koja nikako ne mogu biti zanemarljiva. Takođe postoji opasnost od preglomazno ili preambiciozno zamišljenog i započetog projekta, kada održanje servisa ili usluge postaje breme po ustanovu i zaposlene. Održivi projekti su oni koji mogu biti podržani tokom dužeg perioda, pa je pravilno prilagođavanje veličine digitalizacije realnim uslovima i raspoloživim resursima preduslov održavanja stvorene usluge uz minimalne troškove i podršku.[24]

Digitalizacija zavičajnih fondova u Srbiji

Nepostojanje preporuka i smernica,[25] kao i šire strategije digitalizacije u zemlji, dovelo je do stihijskog posla na digitalizaciji zavičajnih fondova u javnim bibliotekama, pa i dupliranja rada, što u uslovima oskudnih resursa sa kojima se ustanove kulture Srbije suočavaju poslednjih godina predstavlja nepoželjnu pojavu. Gradska biblioteka „Vladislav Petković Dis" ne jednom je ukazivala na problem dupliranja posla među javnim bibliotekama koje su započele digitalizaciju svojih zavičajnih zbirki, do koga je došlo pre svega zbog nepostojanja strategije digitalizacije u zemlji, ali i zbog širokog poimanja zavičajnosti pri formiranju zbirki. Može se zaključiti da među bibliotekama Srbije praksa ide ispred teorije kada je digitalizacija u pitanju, jer su praktični rezultati razvijeniji od teoretskog utemeljenja digitalizacije na osnovu kojeg bi se pravilna praksa sprovodila.[26] Autor ovog rada smatra da ne treba postavljati dilemu o tome da li čekati na nacionalne smernice i strategiju digitalizacije u Srbiji pre samog procesa digitalizacije u ustanovi. Prava pitanja su: šta je cilj digitalizacije u ustanovi, koje su potrebe korisnika i da li postoje ljudski

[24] Ibid, 143.

[25] Moramo napomenuti da se Nacionalni centar za digitalizaciju (NCD), koji je oformljen 2002. godine, znatno bavio smernicama i uputstvima za digitalizaciju, pa se na sajtu NCD-a mogu naći „Preporuke formata meta-podataka za objekte digitalizovane nacionalne baštine (pokretna kulturna dobra)" (http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/?page=news&lang=sr&file=predlogStandardaMetadata.htm), kao i „Predlog nacionalnog standarda za opis kolekcija" (http://www.ncd.org.rs/ncd_sr/standards/opis_kolekcija.html).

[26] Tešović V., Perspektive razvoja javnih biblioteka u Srbiji – iskustva i strateško planiranje, *Beležnica: list Narodne biblioteke Bor* br. 20-21, Bor 2009, str. 18 (tekst u fusnoti br. 5)

i materijalni uslovi za digitalizaciju?[27] Ako su ovi uslovi ispunjeni, to jest ako zaposleni imaju potvrdne odgovore na pitanja, onda je to sasvim dovoljno da se uđe u proces digitalizacije zavičajnih fondova, uz oslonac na nacionalne institucije i srodne ustanove sa prethodnim iskustvom iz digitalizacije. Prednosti digitalnih tehnologija nad analognim su i u tome što se izmene i usklađivanja mogu lakše, brže i jeftinije uraditi, kako bi se pojedinačni projekti prilagodili opštijem sistemu, a ne treba zaboraviti i da se prilikom uobličavanja teorije mora obratiti pažnja na ustanovljenu praksu.

U jednoj anketi Narodne biblioteke Srbije[28] (NBS), iz 2007. godine, o stanju digitalnih zavičajnih fondova i planovima biblioteka Srbije za buduću digitalizaciju učestvovalo je 27 matičnih biblioteka. Anketu ćemo ovde iskoristiti za stvaranje delimične istorijske perspektive razvoja digitalnih zavičajnih zbirki javnih biblioteka. Iz odgovora koji su stigli može se zaključiti da je većina biblioteka planirala da uradi nešto na polju digitalizacije (tačnije 17 njih), ali da je u tom trenutku malo šta i bilo realizovano (samo dve biblioteke imale su već razvijen program digitalizacije). Ponuđeni odgovori ukazuju da je većina biblioteka želela da digitalizuje staru i retku knjigu i vredne naslove zavičajnog fonda, staru periodiku (koja je uglavnom deo zavičajnog fonda) i neknjižnu građu (takođe iz zavičajnog fonda). Prioritet digitalizacije knjiga i periodike iz fondova zavičajnih odeljenja, kao i neknjižne građe, sasvim je logičan izbor za javne biblioteke, dok je pitanje svrsishodnosti digitalizacije stare i retke knjige, bez izrađenih registara stare i retke knjige koja je zastupljena u fondovima biblioteka, diskutabilno, naročito što bi se digitalizacija te vrste građe morala sprovoditi pod nadzorom nacionalnih institucija i prema planu na republičkom ni-

[27] Odluka o digitalizaciji građe u ustanovi može se doneti i na osnovu sledećeg stava: „Izbor građe za digitalizaciju treba da zavisi od: namene i cilja projekta, potreba sredine, značaja građe u sinhronoj i dijahronoj kulturnoj perspektivi, tehničkih karakteristika bibliotečke jedinice, kadrovskih, prostornih i finansijskih mogućnosti, stepena opterećenosti autorskim pravima.“ Citirano prema: Vraneš A., op. cit., 20.

[28] Radnu verziju ankete ljubazno su prosledile autoru ovog rada koleginice Tamara Butigan-Vučaj i Dragana Milunović iz Narodne biblioteke Srbije, na čemu im se najsrdačnije zahvaljujemo (prim. aut.).

vou. Dupliranje posla digitalizacije je u sadašnjim okolnostima veoma izvesno, naročito što se dupliranje javlja i kod zavičajne građe, jer princip prikupljanja građe i obogaćivanja fonda zasnovan na poreklu autora, sadržaju dela, mestu izdavanja i štampanja dozvoljava da se ista publikacija nađe u zavičajnom fondu dve i više biblioteka.[29]

Centar za digitalizaciju Gradske biblioteke „Vladislav Petković Dis“ u Čačku uradio je, u junu 2009. godine, upitnik o digitalizaciji i prosledio ga elektronskim putem na adrese većeg broja javnih biblioteka. Pitanja su se odnosila na to šta je konkretno urađeno na polju digitalizacije u ustanovi, da li je nešto od digitalne građe postavljeno na internet, šta su najveći problemi digitalizacije, kakav je tretman digitalizacije u odnosu na „starije“ bibliotečke delatnosti, koju opremu za digitalizaciju ustanova poseduje. Ukupno je vraćeno 11 popunjenih upitnika, od devet matičnih i dve opštinske biblioteke. Mada je i ovaj upitnik već zastareo, uzimajući u obzir vreme njegovog nastanka, iskoristićemo sumarne rezultate da bismo ilustrovali tadašnji trend digitalizacije među javnim bibliotekama Srbije i uporedili stanje sa onim iz 2007. godine (na osnovu prikupljenih podataka iz pomenutog upitnika NBS). Svega jedna biblioteka je odgovorila da nije ništa digitalizovano, mada moramo naglasiti da su još dve prijavile čuvanje snimaka svojih programa u digitalnom obliku kao digitalizaciju, odnosno objavljivanje aktuelne periodike u elektronskom izdanju. Ostale biblioteke do 2009. godine digitalizovale su najraznovrsnije delove zavičajnih fondova, od pres klipinga do preko 200 monografskih publikacija ili 40 godišta lokalnog lista. Utisak je da svaka biblioteka samostalno odlučuje o tome šta će se digitalizovati, prema potrebama i strukturi svoga fonda. Većina biblioteka nije imala postavljene digitalizovane zbirke na internetu, dok su ostale postavile manji deo onoga što su već digitalizovale, što na sopstvenim veb prezentacijama, što u okviru Digitalne NBS.

Najzanimljiviji deo upitnika ticao se pitanja o problemima i tretmanu digitalizacije u svakoj od usta-

[29] Organizovanje jedinstvene mreže zavičajnih digitalnih biblioteka podrazumeva „prevazilaženje problema koji iz kriterijuma zavičajnosti proističu: geografske, istorijske, personalne, sadržajne odrednice jednog dela ili autora koji istovremeno biva prisvajan u više ’zavičaja’“. Vidi: Vraneš A., op. cit., 18

nova. Osam od 11 biblioteka (73%) navelo je nedostatak opreme ili ljudskog kadra, ili oboje, kao najveći problem digitalizacije u svojoj ustanovi, a jedna od njih je navela i nepostojanje softvera za digitalne biblioteke. Dve biblioteke su navele da nema problema u digitalizaciji. Svega jedna biblioteka pomenula je kao probleme nepostojanje nacionalnih uputstava za digitalizaciju, za katalošku obradu digitalne građe, skladištenje, pretraživanje i prikaz građe, autorska prava. Indikativno je da ogromna većina biblioteka tehničke uslove, poput opreme za digitalizaciju, stavlja ispred suštinskih pitanja kao što su pomenuta uputstva ili katalogizacija digitalne građe. Mišljenja smo da je to pokazatelj određene nezrelosti projekata digitalizacije u Srbiji i razvijenije prakse digitalizacije nad teorijom, jer bi većina ustanova nešto uradila praktično (skeniranje građe i eventualno postavljanje na veb), a kasnije razmišljala o dugoročnim implikacijama projekata, kao što je interoperabilnost ili regulisanje autorskih prava. Pitanje tretmana digitalizacije u odnosu na tradicionalne bibliotečke poslove podelilo je biblioteke na jednake grupe, s tim što većina biblioteka neravnopravan tretman digitalizacije dovodi u vezu sa malim izdvajanjima sredstava za digitalizaciju, što ne može biti uzrok već posledica neravnopravnog položaja. Samo jedna biblioteka kao uzrok neravnopravnog položaja pominje „nepostojanje svesti“ da će se kroz digitalizaciju uvećati broj korisnika i usluga biblioteke.

Dobijeni odgovori pokazuju da većina biblioteka ima osnovnu opremu za digitalizaciju, uglavnom jedan ili dva A3 skenera, A4 skenere i digitalne fotoaparate, dok jedna javna biblioteka poseduje profesionalni skener za velike formate. Na poslednje pitanje – s kim je ustanova ostvarila kontakt i saradnju povodom digitalizacije – sedam biblioteka je odgovorilo Narodna biblioteka Srbije ili neka druga biblioteka u Srbiji, dve su dale negativan odgovor, dok su dve biblioteke navele lokalne ustanove kulture. Oslonac na druge ustanove kulture prilikom razvoja zavičajnih digitalnih biblioteka je neophodan, kako bi se tom saradnjom razvili potpuniji i kvalitetniji servisi za građane lokalnih zajednica i korisnike putem veba. Digitalizacija je prilika za ostvarivanje kooperativne saradnje i postizanje dugoročne koristi po sve partnere koji su

uključeni u negovanje i čuvanje lokalne kulturne baštine.

Iako je relativno mali broj ustanova odgovorio na ovaj upitnik, mišljenja smo da je on reprezentativan za temu kojom se bavimo, pre svega zbog činjenice da su na upitnike odgovorile najpozvanije osobe u javnim bibliotekama koje su započele proces digitalizacije. Uparivanjem upitnika iz 2009. sa nekim potonjim mogla bi se napraviti komparativna analiza trenda digitalizacije među javnim bibliotekama i ostvarenih rezultata za period nakon 2009. godine.

Primeri zavičajnih digitalnih biblioteka u svetu

Zavičajne digitalne biblioteke mogu se formirati oko najrazličitijih tipova građe. Osim digitalizacije građe koja se čuva u bibliotekama, arhivima, muzejima, poslednjih godina sve je više takozvanih veb arhiva, odnosno digitalnih zbirki stvorenih od preuzetog i sačuvanog sadržaja sa interneta. Na ovom mestu predstavićemo dve zavičajne digitalne biblioteke, od kojih jedna može da bude shvaćena kao inspiracija, a druga kao način realizacije digitalne biblioteke uz oslonac na spoljne saradnike.

„Zapisnici Centralnog krivičnog suda Londona“ (The Proceedings of the Old Bailey Online) na adresi http://www.oldbaileyonline.org/ predstavljaju digitalnu arhivu Centralnog krivičnog suda Londona za period 1674-1913. godine. Sa skoro 200.000 digitalizovanih tekstova krivičnih predmeta ovo je verovatno najveća digitalna arhiva te vrste u svetu. Svi tekstovi su pretraživi u punom tekstu, kao i preko brojnih opcija za pretragu koje služe za sužavanje rezultata pretrage. Ovaj projekat zajednički je poduhvat Otvorenog univerziteta (Open University) i univerziteta u Hertfordšajru (Hertfordshire) i Šefildu (Sheffield) i svojim sadržajem, izgledom i opsegom ostavlja utisak izuzetno kvalitetnog rada i stručnosti. Osnovu projekta čine digitalizovani zapisnici Suda koji su štampani do 1913. godine, u kojima su pored informacija o krivičnim predmetima sadržani izuzetno vredni biografski podaci o 2.500 muškaraca i žena kojima je suđeno. Pored dokumenata u punom tekstu, korisnicima su dostupne i digitalne slike svih 197.000 stranica, uputstva za korišćenje, iscrpni podaci o istorijatu Suda i Zapisnika, mape i slike iz tog perioda.

Digitalne slike su generisane sa mikrofilmova, u rezoluciji 400dpi i tiff formatu, koji se čuva kao arhivska kopija, dok se za prikaz na vebu koriste gif i jpg formati. Za potrebe strukturisane pretrage, digitalizovani tekst je markiran oznakama u XML-u (eXtensible Markup Language), kako bi se određeni delovi teksta (kao što su imena ili krivični prekršaji) smisaono označili. Dobijeni podaci organizovani su kroz MySQL bazu podataka, koja služi i za pretragu arhive. Arhiva se može koristiti besplatno za nekomercijalne potrebe. Prema skromnom mišljenju potpisnika ovih redova „Zapisnici Centralnog krivičnog suda Londona" predstavljaju jedan od najboljih primera multidisciplinarne saradnje stručnjaka i integrisanja znanja i tehnologije u cilju dobijanja vrhunske digitalne biblioteke za proučavanje istorije Londona.

Knjižnica i čitaonica „Fran Galović" iz Koprivnice pokrenula je projekat „Digitalizacija zavičajne i kulturne baštine – novine „Glas Podravine" (1950-2007)", što je ujedno bio i prvi projekat realizovan u okviru nacionalnog projekta digitalizacije „Hrvatska kulturna baština". Cilj ovog projekta je „promocija zavičajne i kulturne baštine korištenjem najsuvremenije tehnologije i postupaka digitalizacije",[30] i nalazi se na adresi http://library.foi.hr/glas/. Celokupan projekat digitalizacije sproveden je uz saradnju sa lokalnim partnerima, Muzejom grada Koprivnice, preduzećem „Glas Podravine" i informatičkom firmom ArhivPro iz Koprivnice, što je doprinelo osećaju zajedničkog interesa nad stvorenom digitalnom baštinom Koprivnice i Podravine. Digitalizacija „Glasa Podravine" podrazumevala je obradu originalne građe (stručna obrada, klasifikacija, katalogizacija), skeniranje građe, postavljanje na internet, upravljanje pravima za pristup i dugoročnu zaštitu. Korisnici mogu pretraživati celokupnu kolekciju (godišta 1950-2007) po željenom terminu, jer je tokom procesa digitalizacije urađen i OCR (optičko prepoznavanje karaktera). Moramo primetiti da stvoreni tekstualni dokumenti iz digitalnih slika imaju grešaka, pa pretraga ponekad neće doneti željene rezultate, ali veliki broj digitalnih stranica (preko 40.000) otežava ispravljanje tih grešaka na svakoj od njih. Kolekcija se može i pregledati,

[30] Ujlaki K., Knjižnica kao mjesto socijalne inkluzije, *Pančevačko čitalište* br. 14, Pančevo 2009, str. 74.

po godinama, mesecima i brojevima izlaženja, prilikom čega korisnici otvaraju stranicu sa interfejsom za pregledanje digitalnih slika, njihovim uvećanjem ili umanjenjem, listanjem ili pregledanjem tekstualnog dokumenta stvorenog tokom OCR procesa.

Knjižnica „Fran Galović“, koja je među vodećim javnim bibliotekama Hrvatske po obimu i rezultatima digitalizacije zavičajne građe, nastavila je projekat digitalizacije novina „Glas Podravine“ projektom „Digitalizirani koprivnički tisak“, kojim je na jednom mestu okupljeno devet naslova periodike koji su izlazili u Koprivnici u periodu 1950-2008. Za realizaciju ovog projekta korišćena je savremenija tehnologija, čija je najizrazitija karakteristika da pretragom traženog pojma u rezultatima pretrage taj pojam biva obeležen na stranici, što znatno olakšava korišćenje digitalne biblioteke i štedi vreme korisnika. Kao najvažnije ciljeve ovog projekta autori izdvajaju zaštitu originalnih primeraka građe, veću dostupnost digitalnih zbirki i bolje mogućnosti istraživanja zavičajnih tema. „Digitalizirani koprivnički tisak“ nalazi se na adresi http://digital.arhivpro.hr/glaspodravine/.

Zavičajne digitalne biblioteke u Srbiji

Sve do početka 21. veka u Srbiji je realizovano nekoliko projekata iz oblasti digitalizacije, pre svega, naučne baštine, sa primarnim ciljem prezentacije digitalne građe. Ove projekte podržalo je Ministarstvo nauke i tehnologije Republike Srbije, a među okupljenim institucijama i ustanovama skoro sve su bile naučnog tipa, izuzev Muzeja grada Beograda. Zbog toga ne čudi da je digitalizacija građe koja se čuva u ovom muzeju jedan od retkih institucionalnih projekata digitalizacije zavičajne kulturne baštine u tom periodu.[31] Argumentovan i ispravan stav da ne treba pojedinačnim bibliotekama prepustiti odlučivanje o tome šta i kako digitalizovati iz svojih zavičajnih zbirki,[32] jer bi se to trebalo rešavati na nacionalnom nivou, u Srbiji proteklih godina nije važio, iz razloga o kojima smo diskutovali u delu o digitalizaciji zavi-

[31] Mijajlović Ž., Ognjanović Z., A survey of certain digitization projects in Serbia, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 4, Beograd 2004, str. 52.

[32] Vraneš A., op. cit., 17.

čajnih fondova u Srbiji. Uprkos tome, jedan broj javnih biblioteka Srbije poslednjih godina započeo je manje ili više samostalno projekte digitalizacije zavičajnih zbirki. U ovom delu rada prikazaćemo nekoliko projekata čiji su rezultati već vidljivi na vebu, uz napomenu da ćemo se baviti isključivo projektima bibliotečke zajednice Srbije, koje relativno dobro poznajemo. Projekti digitalizacije drugih ustanova kulture u Srbiji, kao što su arhivi i muzeji, nisu nam dovoljno poznati, pa smatramo da nismo kompetentni da o njima i govorimo. Ipak, zainteresovane čitaoce na ovom mestu možemo uputiti na dva objavljena stručna rada o ranim projektima digitalizacije muzejskih zbirki Muzeja grada Beograda[33] i digitalizacije arhivske građe u Istorijskom arhivu u Novom Sadu.[34]

Većina javnih biblioteka u Srbiji odlučila se da digitalizaciju zavičajnog fonda započne sa foto dokumentima, odnosno zbirkama starih razglednica i fotografija. Nekoliko je razloga za takvo stanje, a verovatno su najvažniji mali zahtevi za potrebnom opremom za digitalizaciju (dovoljan je jedan A4 skener prosečnih karakteristika), relativno lak opis i jednostavno organizovanje digitalizovane građe u internet zbirke, korišćenjem postojećih softverskih rešenja koja su najčešće besplatna. To je slučaj i sa Narodnom bibliotekom u Kruševcu, koja je tokom 2003. godine započela digitalizaciju zavičajnih fondova kao prva javna biblioteka u Srbiji. Digitalizacija bibliotečke građe omogućila je ponudu novih usluga, „promišljanje novih strategija, povezivanje sadašnjih potreba sa svešću u istorijskom kontekstu, povezivanje tradicionalnih i novih tehnologija, slobodan pristup informacijama“, otvaranje fonda Zavičajnog odeljenja široj javnosti, prezentaciju lokalne kulturne baštine, popunu nedostajućih primeraka skeniranjem građe. Tokom 2006. godine NBK je pokrenula veb servis *Digitalne zavičajne zbirke* (http://www.nbks.org.rs/digital2/), sa zbirkom neknjižne građe iz fonda Zavičajnog odeljenja i fotografijama iz fonda Istorijskog arhiva Kruševac,

[33] Mijajlović M. i Novaković Ž., Digitalizacija muzejskih zbirki Muzeja grada Beograda, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 1, Beograd 2002, str. 43-47.

[34] Bešlin M., Digitalizacija arhivske građe u Istorijskom arhivu u Novom Sadu: neka iskustva i preporuke, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 3, Beograd 2003, str. 66-72

ukupno 779 jedinica.[35] Statistika korišćenja ove građe na internetu ukazuje da je najveće korišćenje „Digitalnih zavičajnih zbirki“ vikendom, u vreme kada Biblioteka ne radi, kao i da je korišćenje digitalne građe putem veba daleko intenzivnije od korišćenja originalnih fizičkih primeraka.[36]

„Digitalne zavičajne zbirke“ kruševačke biblioteke počivaju na besplatnom softveru za stvaranje galerija fotografija i slika na internetu. Korišćeni softver omogućio je organizovanje kolekcija, čime je građa razvrstana prema sadržaju na kategorije (anzist karte, panorame gradova, plakati, pozivnice, razglednice i fotografije), kao i njihovu pretragu. Pretraživanje zbirki vrši se po celom zapisu ili po delovima zapisa (naslov, ključne reči, autor, itd.). Pojedinačni digitalni dokumenti opisani su pravilima zapisa za lisne kataloge, a prikazane su i dodatne informacije o samom digitalnom objektu (naziv, veličina, dimenzije, broj pregleda itd.). Prava je šteta što se stalo sa obogaćivanjem „Digitalnih zavičajnih zbirki“, jer, prema podacima sa sajta, poslednji uneti dokumenti potiču iz juna 2007. godine. Biblioteka u Kruševcu poslednjih godina okrenula se razvijanju kolekcije digitalizovanih knjiga iz svog zavičajnog fonda, pa na sajtu Biblioteke postoje linkovi sa preko 20 naslova monografskih publikacija. Ove knjige mogu se samo pregledati, to jest za njih ne postoji pretraživač, i među njima su pojedinačna izdanja same Biblioteke i drugih autora kruševačke provenijencije, kao i grupisana izdanja zavičajnih autora.

Zavičajne zbirke na sajtu Digitalne NBS (http://digital.nb.rs/scc/zavicaj.php) nastale su iz potrebe da se postojeća digitalna građa uključi u jednu zajedničku digitalnu biblioteku, što je bio odgovor na izolovanost

35 Nenezić S., *Zavičajno odeljenje Narodne biblioteke Kruševac: nabavka, organizacija, digitalizacija kolekcija i njihovo korišćenje*, u: Kolekcije u bibliotekama: formiranje, zaštita, bogaćenje, održavanje, revizija i korišćenje, priredio Ugričić S., Kruševac 2008, str. 110-111.

36 Zabrinjavajući je podatak da je tokom godinu dana (od jula 2006. do jula 2007. godine) oko 72.000 korisnika na internetu pregledalo dostupnu digitalnu građu Narodne biblioteke Kruševac, dok nijedan korisnik nije došao u Biblioteku da potraži originalnu građu u istom periodu. Vidi: Stevanović M., *Usmeno nasleđe na globalnoj mreži: izazov za biblioteke*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 701.

javnih biblioteka i njihovih zbirki u dotadašnjim programima digitalizacije u Srbiji,[37] kao i da se olakša uključivanje budućih kolekcija iz javnih biblioteka. Ovaj projekat započet je 2008. godine i predstavlja rezultat saradnje Narodne biblioteke Srbije i matičnih biblioteka i do danas je na ovom sajtu dostupna digitalizovana zavičajna građa (knjige, časopisi, razglednice, fotografije, karte) jedanaest javnih biblioteka u Srbiji. Među njima se po obimnosti digitalizovanih zbirki izdvajaju kolekcije matičnih biblioteka u Požarevcu, Šapcu, Jagodini, Kraljevu, Čačku... Biblioteka u Požarevcu, krajem septembra 2010. godine, bila je zastupljena sa digitalnom kolekcijom od 168 knjiga, četiri naslova periodike i 35 digitalnih kopija razglednica starog Požarevca. Zavičajne zbirke ostalih matičnih biblioteka slično su izgrađene, kombinovanjem digitalizovane građe monografskih publikacija, periodike i neknjižne građe (razglednice, plakati). Kako je NBS punopravan partner Evropske biblioteke (The European Library, TEL) i Europeane (Europeana), zavičajne digitalne zbirke dostupne su i preko ova dva portala.[38] Potrebno je naglasiti da Zavičajne zbirke sadrže i digitalizovan materijal koji svojim sadržajem ne pripada u potpunosti zavičajnim fondovima pomenutih 11 biblioteka, već se među njima mogu naći i delovi legata zavičajnih odeljenja, kao što je to slučaj sa edicijom „Zlatna knjiga“ iz legata Jovana Davidovića Gradske biblioteke u Čačku. Zavičajne zbirke predstavljaju proširenje koncepta Digitalne NBS za digitalizovane kolekcije matičnih javnih biblioteka Srbije, koje su samostalno ili uz saradnju sa NBS uspele da digitalizuju građu iz zavičajnih fondova. Zbirke se mogu pretraživati po celom zapisu ili njegovim delovima, po naslovu, autoru, mestu izdavanja, izdavaču i godini izdavanja. Za pregled knjiga koristi se interfejs Digitalne NBS, sa mogućnostima uvećanja i umanjenja prikaza, prikaza preko celog ekrana, štampanja stranice... Matične biblioteke u Šapcu i Somboru koriste opciju da sa svojih sajtova linkuju digitalne zbirke (šabačka biblioteka održava hiperlinkove ka kolekcijama knjiga, periodike i razglednica, http://www.bibliotekasabac.org.rs/pages/knjige.html),

[37] Nenezić S., Digitalizacija lokalnih zavičajnih zbirki, *Savremena biblioteka* br. 23, Kruševac 2006, str. 38.

[38] Injac-Malbaša V., Temeljne vrednosti bibliotekarstva nekad i sad, *Bibliozona* br. 1, Niš 2010, str. 31.

odnosno da prikažu sadržaj Digitalne NBS na svojim sajtovima (kao u slučaju somborske digitalizovane periodike, http://www.biblioso.org.rs/digitalna_zbirka.php?lng=sr.)

Narodna biblioteka Srbije je započela i projekat „Digitalne biblioteke Srbije“ (http://digitalna.biblioteka.rs) kako bi se omogućilo zainteresovanim bibliotekama da same postavljaju i održavaju digitalizovane zbirke iz svojih fondova na serveru NBS. Ovaj portal još uvek je u fazi izgradnje, ali su na njemu zastupljene zavičajne zbirke devet matičnih biblioteka (iz Sombora, Šapca, Kraljeva, Čačka, Smedereva, Jagodine, Pirota, Požarevca i Novog Pazara) i Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ iz Beograda. „Digitalne biblioteke Srbije“ sadrže digitalnu građu već objavljenu na sajtu Digitalne NBS, ali nešto drugačije predstavljenu, sa izborom određene zbirke i dokumenta, odnosno prikazom najstarijeg i najčitanijeg dokumenta iz celokupne zbirke. Takođe korisnici mogu da vide i koliko ukupno dokumenata ima pregledana digitalna biblioteka, sa brojem digitalnih stranica. Sveukupno gledano, ovo je jedna dobra ideja koja će pojedinačne biblioteke i njihove stručnjake za digitalizaciju bolje okupiti oko projekta izgradnje jedinstvene digitalne biblioteke Srbije. Nadamo se da će se u okviru „Digitalnih biblioteka Srbije“ naći i zajednički pretraživač za sve kolekcije, kao i mogućnost da se pretražuje sadržaj, odnosno pun tekst dokumenata.

Jednu od najnovijih digitalnih biblioteka, „AgroLib Digital“ (www.agrolib.rs/digital) pokrenula je Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“ u Jagodini, kao deo projekta „AgroLib-Ja“ koji je podržao eIFL.net (međunarodna neprofitna organizacija koja pomaže razvoj biblioteka u zemljama u razvoju). Cilj ove digitalne biblioteke je da korisnicima omogući korišćenje digitalnih časopisa i knjiga iz oblasti poljoprivrede. Trenutno se u biblioteci nalazi jedan naslov, časopis „Dobro jutro“ za 2009. godinu, najstarija revija za poljoprivrednike i ljubitelje prirode. Ova digitalna biblioteka se razvija u samoj jagodinskoj biblioteci, korišćenjem besplatnih i otvorenih softverskih rešenja, i značajno je pomenuti odlično rešen pregledač svakog digitalizovanog broja časopisa, sa uobičajenim rešenjima listanja stranica, zumiranja, prelaska na određenu stranicu i, ono što je nama veoma interesantno,

sadržajem koji omogućava pregled sadržaja svakog broja i hiperlink ka željenom članku.

Za kraj ovog pregleda dela zavičajnih digitalnih biblioteka u Srbiji[39] ostavili smo predstavljanje „Digitalne biblioteke“ Gradske biblioteke „Vladislav Petković Dis“ iz Čačka. Program digitalizacije u čačanskoj Biblioteci započet je 2006. godine, pokretanjem projekta „Digitalna biblioteka“ sa inicijalnim ciljem digitalizacije novina „Čačanski glas“, čija ukoričena godišta od 1932. godine jedino ova ustanova poseduje u celosti, kao i mikrofilmovana godišta od 1932. do 1995. godine. Kao opšti ciljevi digitalizacije fonda Zavičajnog odeljenja definisani su veća dostupnost građe korisnicima, zaštita najvrednijeg dela fonda, omogućavanje korišćenja delova fonda koji su do tada bili zatvoreni za korisnike i objavljivanje digitalne građe na internetu. Internet prezentacija „Digitalne biblioteke“ bila je imperativ za realizaciju ovog projekta, jer se želelo da korisnici u što kraćem vremenu imaju neposredne koristi od digitalizacije u Gradskoj biblioteci Čačak, ali i da se putem veba promoviše bogatstvo kulturne baštine Čačka i okoline publikovanjem kulturno-istorijske građe na internetu. Značajan podstrek ovom projektu pružilo je Ministarstvo kulture krajem 2006. godine, omogućivši sredstva za nabavku opreme za digitalizaciju, koja se i danas koristi. Prvi rezultat u okviru projekta „Digitalna biblioteka“ bilo je publikovanje albuma starih razglednica Čačka, Gornjeg Milanovca, Guče, Ivanjice i Javora iz legata Jovana Davidovića, sa 112 jedinica.

Kako je obim digitalizacije rastao, odnosno broj i raznovrsnost skenirane građe, odlučeno je da se nastavi sa unapređivanjem sistema „Digitalne biblioteke“, kako bi on mogao da uključi u sebe sve vrste bibliotečke građe, uključujući i audio-vizuelna dokumenta i multimediju. Istovremeno je angažovan spoljni saradnik za programiranje baze podataka, koja predstavlja os-

[39] Kao kriterijum izbora projekata za prikaz koristili smo postojanje digitalne biblioteke na internetu (prim. aut). Čitaoce upućujemo i na prezentaciju „Digitization projects among public libraries in Serbia: problems, obstacles and success stories“ autora Bogdana Trifunovića, koja je predstavljena na godišnjoj ALA konferenciji u Čikagu jula 2009. godine, a govori upravo o pojedinim projektima od kojih neke nismo mogli ovde da pomenemo zbog nedostatka prostora. Prezentacija se nalazi na adresi http://www.slideshare.net/BogdanTrifunovic/digitization-projects-among-public-libraries-in-serbia.

novu internet prezentacije „Digitalne biblioteke“ na adresi http://www.cacak-dis.rs/dig_bibl/. Kriterijum za objavljivanje publikacija na vebu je da publikacija nije opterećena autorskim i drugim pravima ili da Biblioteka ima pravo da objavi građu, da ima određeni kulturno-istorijski značaj i da je njena digitalna kopija sa dovoljno dobrim kvalitetom vizuelnog prikaza. Potrebno je naglasiti da je korpus digitalne građe koja se nalazi u Centru za digitalizaciju do septembra 2010. godine narastao na skoro 100.000 digitalnih objekata u tiff formatu, koji zapremaju preko jedan terabajt memorijskog prostora. Do septembra 2010. godine u okviru „Digitalne biblioteke“ na internetu je objavljeno 65 knjiga, sedam naslova novina koje su objavljivane od 1889. godine do Drugog svetskog rata, četiri časopisa, više stotina fotografija, razglednica, plakata i druge neknjižne građe, kao i 13 audio-video dokumenata u kolekciji *Multimedija*, što je kuriozitet među bibliotekama Srbije. Trenutno se u „Digitalnoj biblioteci“ nalazi preko 15.000 digitalnih stranica, raspoređenih po vrstama građe i pretraživih po više osnova, dok je u digitalnim Zavičajnim zbirkama Narodne biblioteke Srbije (http://digital.nb.rs/collection/gbca-zlatna-knjiga) objavljena međuratna edicija dečje književnosti „Zlatna knjiga“ u 105 knjiga (koja se čuva u legatu Jovana Davidovića Zavičajnog odeljenja),[40] sa preko 17.000 stranica, kao i manja zbirka od 106 starih razglednica Čačka i okoline.

Zahvaljujući ostvarenim rezultatima, činjenici da je Biblioteka u Čačku samostalno razvila kompletan sistem za digitalizaciju i objavljivanje građe na internetu, da je oformljen Centar za digitalizaciju, stručni žiri Zajednice Matičnih biblioteka Srbije je na godišnjem naučno-stručnom skupu „Biblionet“ u Somboru 2009. godine proglasio „Digitalnu biblioteku“ kao „najbolji projekat u celini“. Ovo vredno priznanje rada Gradske biblioteke Čačak na polju digitalizacije još je značajnije ako se u obzir uzme da su na ovom skupu bili predstavljeni najkvalitetniji projekti javnih biblioteka Srbije za period 2006-2009. godina, što ukazuje da je bibliotečko-informaciona zajednica u zemlji prepoznala značaj digitalizacije među ostalim oblastima rada i perspektive razvoja struke u budućnosti.

[40] Trifunović B., Digitalizacija edicije „Zlatna knjiga“, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 48-50.

Promišljanje budućnosti digitalnih zbirki lokalne kulturne baštine

Budućnost lokalnih digitalnih biblioteka zavisiće od objektivnih i subjektivnih faktora. I dok objektivni faktor, kakav je razvoj tehnologije, predstavlja teško predvidivu kategoriju, verujemo da se subjektivni faktori mogu prilagoditi tako da pomognu dalji razvoj ovog tipa biblioteka. Na prvom mestu tu smatramo održavanje i produbljivanje međuinstitucionalne saradnje radi stvaranja zajedničkih standarda, uputstava i smernica digitalizacije, kao i interoperabilnih sistema za jednostavnu razmenu metapodataka, dokumenata i pristup integrisanoj digitalnoj biblioteci Srbije sa jednog mesta. Prema našem mišljenju, jedan od prioritetnih zadataka stručnjaka iz oblasti digitalizacije bibliotečke građe u Srbiji je izrada nacionalnih smernica za digitalizaciju (u kojima će biti definisana i digitalizacija zavičajnih zbirki), kao i rad na donošenju nacionalne strategije digitalizacije. Definisanjem i usvajanjem nacionalnih smernica za digitalizaciju zavičajnih zbirki smanjio bi se broj grešaka u okviru sistema, a greške bi bile uočljivije, čime bi se lakše izvršilo usklađivanje.[41] Nacionalna strategija digitalizacije prevashodno treba da obezbedi stabilno finansiranje projekata digitalizacije od strane države u dužem vremenskom periodu (najmanje pet godina), što podrazumeva i potrebu stvaranja konzorcijuma digitalnih biblioteka Srbije koji će štititi interese članica konzorcijuma i koordinirati poslove od značaja za konzorcijum (kao što su donošenje strategije, smernica i uputstava digitalizacije, izrada ili izbor softverskih rešenja za digitalizaciju, podela zaduženja među članicama kada je u pitanju digitalizacija građe, apliciranje kod domaćih i međunarodnih fondova za dodatnim sredstvima, itd.).

Opisi dokumenata u digitalnim zbirkama moraju da korisnicima pruže bliže istorijsko i geografsko određenje predstavljenih objekata, naročito što se greške u bibliografskom opisu elektronskih dokumenata putem mreže prenose prema većem broju korisnika nego što je to slučaj sa tradicionalnim katalozima.[42] Po-

[41] Vraneš A., op. cit., 19. U ovom radu data je i struktura nacionalnih smernica za digitalizaciju zavičajnih zbirki (prim. aut).

[42] Ibid, 19.

red kvalitetnog opisa digitalnog objekta potrebno je obezbediti i bolje korišćenje samog objekta, u skladu sa mogućnostima koje danas pružaju digitalne tehnologije. Najbolji primer za to je ustanovljena praksa većine digitalnih zavičajnih biblioteka u Srbiji da na vebu publikuju samo digitalne slike, nastale procesom skeniranja ili fotografisanja originalne građe, koje su združene s metapodacima ili bez njih. Ovakav pristup, izgradnje veb galerija za prezentaciju, ima smisla kod vizuelne građe kakve su razglednice ili fotografije, dok kod tekstualne građe, knjiga, časopisa, digitalna slika originala omogućava daljinski pristup građi, ali ni malo ne olakšava njeno korišćenje. Potrebno je više pažnje, vremena i sredstava uložiti u stvaranje digitalnih biblioteka koje će sadržati digitalne slike tekstualnih publikacija i pun tekst tih dokumenata, kako bi se omogućila pretraga u punom tekstu i korišćenje tekstualnih dokumenata kao vrste usluge, a ne samo kao statičnih digitalnih objekata koji nisu računarski čitljivi.[43] Sve ovo zahteva da proces digitalizacije u Srbiji „ne sme da bude prepušten slučaju, preciznije rečeno, entuzijazmu pojedinaca, finansijskim prednostima pojedinih institucija, samovolji lokalne samouprave. […] Digitalizacija zavičajnih zbirki i posebnih kolekcija, mada izgleda tematski usmerena na manje bibliotečke i regionalne jedinice, srž je opšteg nacionalnog sistema i u cilju njegovog uspostavljanja i održavanja njegovog značaja i u međunarodnim okvirima, treba ovaj proces smisleno i planski voditi.“[44]

Neiskorišćeno polje rada zavičajnih digitalnih biblioteka, ali i zavičajnih odeljenja biblioteka u Srbiji je dokumentovanje usmene istorije. Trend u svetu je da se sve više pažnje poklanja usmenoj tradiciji i beleženju usmenih svedočanstava starijih pripadnika zajednice o prošlim vremenima.[45] Ovakvi zapisi predstavljaju deo „domaćeg znanja“ (The Indigenous Knowledge) i mogu se lako organizovati u formi lokalne digitalne biblioteke usmene istorije, korišće-

43 Tasovac T., *Zašto svaka slika nije uvek vredna hiljadu reči: digitalne biblioteke iz tekstualne perspektive*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 721-732.

44 Vraneš A., op. cit., 22.

45 Stevanović M., op. cit., 696-699.

njem Web 2.0 besplatnih softvera za društveno umrežavanje i saradnju na vebu.[46]

Zavičajne digitalne biblioteke moraju obratiti pažnju na opšti trend preseljavanja informacija i usluga u internet okruženje,[47] pa se prema tome mora planirati i strategija digitalizacije, gde će značajna pažnja biti obraćena na potrebu uključivanja zbirki u šire okvire nacionalnih i regionalnih projekata digitalizacije. „Upravljanje lokalnim fondovima će i dalje biti važno, ali ono koncepcijski neće biti 'centar sveta' za informaciono-tehnološke sisteme određene biblioteke."[48] Izazov za nove bibliotečke sisteme je da se na osnovu postojećih sistema za upravljanje različitim operacijama u bibliotekama izgrade sistemi koji omogućavaju pristup mnogo većem svetu umreženih informacija. Drugim rečima, lokalne digitalne biblioteke bi kroz poštovanje standarda za interoperabilnost obezbedile izlet iz „samo lokalnog" okvira u globalno okruženje interneta. Kao što elektronski katalozi pojedinačnih biblioteka na internetu imaju nedovoljnu perspektivu korišćenja i održivosti pored nacionalnih i internacionalnih OPAC-a,[49] naročito u uslovima dominacije internet pretraživača, tako se i pojedinačne digitalne biblioteke, koje nisu zastupljene u okviru većih zbirki digitalne građe, verovatno neće značajnije koristiti, uzimajući u obzir dešavanja u svetu poslednjih godina (projekti: Svetska digitalna biblioteka, Europeana, a pre svih „Gugl knjige"). Jedan od načina prevazilaženja ovog problema je uključivanje zavičajnih digitalnih zbirki u projekat Europeana-Local (http://www.europeanalocal.eu/eng), koji je za-

46 Videti odličan članak na ovu temu Greyling E. And Zulu S., Content development in an indigenous digital library: A case study in community participation, *IFLA Journal* Vol. 36 Num. 1, March 2010, 30-39. Još jedan primer korišćenja najpopularnije blog/CMS platforme WordPress za formiranje zavičajne digitalne biblioteke opisan je u članku Mitchell E. and Gilbertson K., Using Open Source Social Software as Digital Library Interface, *DLib* Vol. 14 Number 3/4, March/April 2008, http://www.dlib.org/dlib/march08/mitchell/03mitchell.html.

47 U OCLC izveštaju iz 2006. godine „Stavovi studenata o bibliotekama i informacionim resursima" 64% ispitanika sprovedenog istraživanja odgovorilo je da upotreba internet pretraživača savršeno odgovara njihovim istraživačkim navikama, dok je fizičke biblioteke navelo 24% njih; Cejnova K., op. cit., 156

48 Brofi P., op. cit, 146.

49 Online Public Access Catalogues, javno dostupni katalozi na internetu (prim. aut.).

početak 2008. godine da pospeši dalji razvoj Evropske digitalne biblioteke, odnosno projekta Europeana, da razvije nove servise i usluge, ali da pre svega omogući vidljivost kulturne baštine sadržane u lokalnim i regionalnim ustanovama kulture širom Evrope u Evropskoj digitalnoj biblioteci. Kroz već razvijene višejezične pristupne tačke Europeana-e distribuisanoj evropskoj kulturnoj baštini na internetu obezbediće se i pristup digitalnim kolekcijama kulturne baštine sadržane u manjim muzejima, arhivima, bibliotekama i drugim ustanovama. Na ovaj način ne samo da će se obezbediti korišćenje i preuzimanje sadržaja „lokalnog" karaktera preko interfejsa Evropske digitalne biblioteke, već će se kvalitativno verifikovani sadržaj pružiti na korišćenje i drugim servisima koji se bave turizmom, obrazovanjem, genealogijom, izdavaštvom, medijima itd.[50] Nadamo se da će digitalne zavičajne zbirke ustanova Srbije biti zastupljene u servisu EuropeanaLocal, jer je to pravi način većeg korišćenja i boljeg predstavljanja u okviru celokupne evropske kulturne baštine.

LITERATURA:

Anonim, i2010: Digitalne biblioteke, *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 1/2006, Beograd 2007, str. 69-82.

Arms W. Y. (et al), An Architecture for Information in Digital Libraries, *D-Lib Magazine* February 1997, 25. 06. 2010, 20.09.2010.
http://www.dlib.org/dlib/february97/cnri/02arms1.html

Brofi P., *Biblioteka u dvadesetprvom veku*, Beograd 2005.

Butigan Vučaj T., Evropski projekat Access IT: obuka za digitalne bibliotekare u Veriji, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 37-41.

Cejnova K., Masovna digitalizacija za istraživanje i proučavanje: strategija digitalizacije Bavarske državne biblioteke, *Godišnjak Biblioteke Matice srpske za 2009. godinu*, Novi Sad 2010, str. 156-164.

Davies R., *Progress towards the European Digital Library (Europeana)*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 33-49.

[50] Davies R., *Progress towards the European Digital Library (Europeana)*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 45.

Klejton P., Gorman G. J., *Upravljanje izvorima informacija u bibliotekama*, Beograd 2003.

Laslo M. (i dr), *Šta nije jasno oko elektronske biblioteke ili koji su tradicionalni koncepti bibliotekarstva podesni za elektronsku biblioteku*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 73-91.

Injac V., Jovanović V., *Vodič kroz digitalne zbirke Narodne biblioteke Srbije*, Beograd 2007.

Injac-Malbaša V., Temeljne vrednosti bibliotekarstva nekad i sad, *Bibliozona* br. 1, Niš 2010, str. 20-34.

Mijajlović Ž., Ognjanović Z., A survey of certain digitization projects in Serbia, *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju* br. 4, Beograd 2004, str. 52-61.

Nenezić S., Digitalizacija lokalnih zavičajnih zbirki, *Savremena biblioteka* br. 23, Kruševac 2006, str. 37-40.

Nenezić S., *Zavičajno odeljenje Narodne biblioteke Kruševac: nabavka, organizacija, digitalizacija kolekcija i njihovo korišćenje*, u: Kolekcije u bibliotekama: formiranje, zaštita, bogaćenje, održavanje, revizija i korišćenje, priredio Ugričić S., Kruševac 2008, str. 95-114.

Smith T. R., Meta-information in digital libraries, *International Journal on Digital Libraries* Vol. 1 Num. 2, 1997, 105-107.

Stevanović M., *Usmeno nasleđe na globalnoj mreži: izazov za biblioteke*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 693-703.

Tasovac T., *Zašto svaka slika nije uvek vredna hiljadu reči: digitalne biblioteke iz tekstualne perspektive*, u: Elektronska biblioteka: zbornik radova, priredili Vraneš A., Marković Lj., Beograd 2008, str. 721-732.

Tešović V., Perspektive razvoja javnih biblioteka u Srbiji - iskustva i strateško planiranje, *Beležnica: list Narodne biblioteke Bor* br. 20-21, Bor 2009, str. 13-18.

Trifunovic B., Developing services for local history research through digitization project: a public library case study, *IFLA GENLOC*, 2. 06. 2009, 20.09.2010.
http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/204-trifunovic-en.pdf

Trifunović B., Digitalizacija edicije „Zlatna knjiga“, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 48-50.

Trifunović B., Digitalizacija zavičajne građe u Gradskoj biblioteci „Vladislav Petković Dis“ u Čačku: digitalizacija „Čačanskog glasa“ (1932-1935), *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 27-47.

Vraneš A., Digitalizacija zavičajnih fondova u narodnim bibliotekama, *Glas biblioteke* 14/2007, Čačak 2008, str. 5-26.

Ujlaki K., Knjižnica kao mjesto socijalne inkluzije, *Pančevačko čitalište* br. 14, Pančevo 2009, str. 71-75.

Ulir Z., Stvaranje ambijenta za virtuelno istraživanje istorijskih izvora, *Savremena biblioteka* br. 27, Kruševac 2010, str. 24-29.

Bogdan Trifunović
The Public Library *Vladislav Petković Dis*, Čačak

LOCAL DIGITAL LIBRARIES

Abstract

We can define local digital libraries or Digital Libraries of Local Heritage as complete and organized historical and biographical information and cultural heritage of a certain geographical region in digital form. These usually derive from the Local History Collections selected materials, which are digitized or born-digital. This paper is investigating the relationship between local cultural heritage, as a whole cultural heritage of particular geographical region and time period, with digitization and digital libraries. Defining local digital libraries and the basic principles of creation and organization of digital collections, we are aiming to more precisely appoint their position towards other digital libraries, archives or repositories, as well towards the projects of mass digitization. The perspectives of local digital libraries usage is presented through discussion of various types of digital libraries of local heritage, and also through analyses of current digitization of local history collections kept in Serbian libraries.

Key words: *digital libraries, local history collections, local history departments, digitization, cultural heritage*